

IV. Відповідальність у договірному праві

DOI: 10.33498/Journ-2022-05-037

Олена Андреева

кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1421-1581>
juriste9@gmail.com

УДК 347.4

ПОРУШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПОНЯТТЯ, ПІДСТАВИ, СПОСОБИ ЗМЕНШЕННЯ (МІНІМІЗАЦІЇ) ЗБИТКІВ

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено характеристиці порушення (невиконання чи неналежного виконання) майново-господарського договірного зобов'язання як зобов'язального правовідношення, що виникає на підставі договору між юридично рівними господарюючими суб'єктами.

Метою статті є розкриття змісту поняття порушення господарського договірного зобов'язання, яке відповідно до ст. 610 Цивільного кодексу України, може проявлятися як невиконання або неналежне виконання такого зобов'язання, аналіз підстав невиконання (неналежного виконання) і правових наслідків. У статті здійснено дослідження правових способів зменшення (мінімізації) економічно невігідних наслідків (втрат та/або збитків) від порушення зобов'язання.

Висловлено позицію щодо включення ризику невиконання (неналежного виконання) майново-господарського договірного зобов'язання контрагентом до “власного ризику” конкретного підприємця.

Зроблено висновок про прямий взаємозв'язок між економічними втратами та/або збитками для суб'єкта господарювання від невиконання майново-господарського договірного зобов'язання його контрагентом і правовими способами, які застосовують конкретні учасники договірного зобов'язання для зменшення таких економічних втрат та/або збитків. Конкретизовано та класифіковано правові можливості (способи) зменшення (мінімізації) збитків та/або витрат від невиконання майново-господарських зобов'язань з метою забезпечення стабільності економічного обороту загалом. Деталізовано тезу про те, що забезпечення стабільності економічного (господарського) обороту (макрорівень), напряду залежить від застосування суб'єктами майново-господарських зобов'язань способів зменшення (мінімізації) збитків від невиконання конкретного договірного зобов'язання (мікрорівень).

Ключові слова: порушення (невиконання чи неналежне виконання) господарського договірного зобов'язання; договірне зобов'язання.

© Олена Андреева, 2022

Проблема забезпечення стабільності господарського обороту нині є однією з найактуальніших у межах реалізації належного функціонування усіх галузей економіки в конкретній країні.

В юридичних дослідженнях, присвячених зобов'язальному праву, термін “оборот” може розглядатись як правова форма (“оболонка”) економічних відносин обміну результатами господарської діяльності (продукцією, роботою, послугами) як товарами, що наділені ціною визначеністю. Обмін, який виражається у правовій формі зобов'язання, має динамічний характер, і при нормальному розвитку (виникненні, реалізації прав та виконанні зобов'язань) відбувається у певних обумовлених законом, договором, звичаями ділового обороту параметрах, а при ускладненні (порушення, невиконання зобов'язання) – може бути відновлений примусово (наприклад, через поділ майна боржника-банкрута між кредиторами у визначеному законом порядку)¹.

Правові зв'язки між суб'єктами господарювання щодо обміну результатами від господарської діяльності найчастіше набувають форму господарського договірної зобов'язання.

Доктрина господарського права визнає господарське зобов'язання фундаментальною господарсько-правовою категорією, що відбиває зміст правової форми господарських відносин².

До плеяди українських науковців, які здійснювали розроблення поняття господарських договірних зобов'язань, належать: О. Беяневич, Т. Боднар, Н. Кузнецова, В. Мамутов, В. Резнікова, М. Сибільов, В. Щербина та ін.

Метою дослідження є розкриття змісту поняття порушення господарського договірної зобов'язання, яке відповідно до ст. 610 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)³, може проявлятися як невиконання або неналежне виконання такого зобов'язання, аналіз підстав невиконання (неналежного виконання) та правових наслідків.

Із загальноправової точки зору господарський договір являє собою господарське правовідношення між двома або більше суб'єктами, змістом якого є їхні договірні зобов'язання діяти певним чином: передати і прийняти майно, виконати роботу, надати послуги і т. ін. Господарський договір – це регулятор конкретних (одиничних) господарських відносин (зав'язків) між суб'єктами господарської діяльності, умови якого визначають самі суб'єкти⁴. Відповідно до ст. 174 Господарського кодексу України

¹ Е Беяневич, ‘Стабільность гражданского оборота: вопросы теории и практики’ <https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31611826&pos=11;-41#pos=11> 41 (дата звернення: 22.02.2022).

² В Щербина, *Господарське право: підручник* (5-те вид, перероб і допов, Юрінком Інтер 2012) 269.

³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

⁴ В Щербина, В Резнікова (ред), *Господарське право (Загальна частина): підручник* (Ліра-К 2021) 342.

ни (далі – ГК України)⁵ господарські зобов'язання (зокрема) можуть виникати з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечить. Такі зобов'язання у теорії господарського права належать до договірних господарських зобов'язань.

У частині 2 ст. 173 ГК України здійснено поділ господарських зобов'язань на майново-господарські та організаційно-господарські. У межах цього дослідження увагу буде приділено саме майново-господарським договірним зобов'язанням як зобов'язанням між юридично рівними суб'єктами господарських відносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 175 ГК України майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, з огляду на які зобов'язана сторона повинна вчинити певну дію на користь другої сторони або утриматись від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Треба зазначити, що договірне зобов'язання у процесі свого існування не є статичним. Динаміка розвитку договірного зобов'язання починається зі стадії його виникнення і продовжується стадією його існування, на якій зобов'язальне правовідношення може зазнавати змін, стадія виконання (здійснення, реалізації) і останньою є стадія припинення договірного зобов'язання, зокрема (але не виключно – О. А.) внаслідок його виконання (погашення)⁶.

Відповідно до ст. 599 ЦК України та ч. 1 ст. 202 ГК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Оскільки метою конкретного договірного зобов'язання є досягнення його сторонами певних правових результатів, особливого значення набуває його виконання. Виконання зобов'язання – це вчинення кредитором і боржником дій, що становлять його предмет⁷.

У статті 610 ЦК України встановлено, що порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням його умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

У частині 1 ст. 224 ГК України встановлено, що учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені ви-

⁵ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

⁶ Т Боднар, *Договірні зобов'язання в цивільному праві: (загальні положення): навчальний посібник* (Юстініан 2007) 24.

⁷ М Сібільов, 'Договірне зобов'язання та його виконання' [2003] 2–3 (33–34) Вісник Академії правових наук України 414.

моги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Невиконання (неналежне виконання) господарського зобов'язання може бути спричинене як реалізацією об'єктивно існуючої неможливості такого виконання (ризик), так і активними цілеспрямованими діями (або бездіяльністю) учасника господарських відносин, які не відповідають вимогам норм господарського права, не узгоджуються з юридичними обов'язками зазначеного учасника, порушують суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб. Звичайно, йдеться про господарське правопорушення⁸. Господарські договірні правопорушення можна класифікувати за різними критеріями, зокрема порушення щодо строків виконання договірного зобов'язання, предмету виконання, сторони, місця, способу виконання тощо.

Невиконання (неналежне виконання) господарського договірного зобов'язання (його порушення) призводить до економічно не вигідних наслідків у сторони (сторін) такого договірного зобов'язання. Під економічно не вигідними наслідками від порушення господарського договірного зобов'язання для сторони конкретного господарського зобов'язання (суб'єкта господарювання) варто розуміти втрати та/або збитки, які включаються до майнової сфери конкретного суб'єкта господарювання. Збитки, відповідно до ст. 22 ЦК України, можуть бути у формі як реальних збитків, так і упущеної вигоди.

Для забезпечення високого рівня стабільності господарського обороту (на макрорівні) досить важливим є належне виконання конкретного договірного зобов'язання (на мікрорівні).

Загальними принципами (умовами) належного виконання договірного зобов'язання є: виконання зобов'язання належними сторонами (ст. 527 ЦК України, статті 194–196 ГК України); виконання в належний спосіб (ст. 529 ЦК України); належний строк (термін) виконання зобов'язання (ст. 530 ЦК України); належне місце виконання зобов'язання (ст. 532 ЦК України, ст. 190 ГК України), а також щодо належного предмета.

Проте далеко не кожне господарське договірне зобов'язання припиняється саме виконанням, проведеним належним чином, через наявність низки об'єктивних (не залежних від волі учасників зобов'язального правовідношення) і суб'єктивних (безпосередньо пов'язаних із волею такого (таких) суб'єктів) підстав.

Однією із законодавчо встановлених ознак підприємницької діяльності (як різновиду господарської діяльності), відповідно до ст. 42 ГК України, є здійснення такої діяльності "на власний ризик". Законодавство України не містить визначення ризику такого виду. Отож, варто звернутися до доктринальних підходів щодо визначення цього поняття.

⁸ Щербина, Резнікова (н 3) 370.

Науковці виділяють економічну та правову сторони підприємницького ризику. Економічна – полягає в настанні для конкретного суб'єкта господарювання обов'язку несення можливих витрат та/або збитків, породжених окремими ризиковими обставинами, ризиковою ситуацією тощо. Правова – полягає не в суті та не в ідентифікації ризикових обставин, а у можливості вибору правових засобів, які б дали змогу передбачити існуючу ймовірність настання негативних майнових наслідків, мінімізувати їх, зіставити із бажаним економічним результатом, наявним майновим інтересом⁹.

Історично небезпека виникнення випадкових збитків, випадкової шкоди, порушення договірного зобов'язання, що виникла поза межами волі його сторін, визначалася терміном “*periculum*” у римському праві, “страх” – у дореволюційному¹⁰.

Загалом у доктрині господарського та цивільного права категорія “ризик” ніколи не мала позитивного забарвлення, а використовувалася у значенні ймовірності (можливості) реалізації негативних наслідків у вигляді шкоди (реальних збитків, упущеної вигоди)¹¹. У такому значенні ми будемо її розглядати у межах цього дослідження.

Ризик невиконання (неналежного виконання) договірного зобов'язання можна визначити як можливість (імовірність) реалізації негативних наслідків у вигляді невиконання існуючого договірного зобов'язання, що пов'язано з обставиною, за яку жодна зі сторін договірного зобов'язання не відповідає (відсутність вини будь-якої сторони)¹².

Цей вид ризику супроводжує будь-яке договірне зобов'язання, в яке вступають суб'єкти господарювання (зокрема й учасники господарських зобов'язальних правовідносин). Саме тому ризик невиконання (неналежного виконання) договірного зобов'язання (як окремий вид ризику) можна включити до підприємницького ризику (загальної правової категорії).

За загальним правилом, враховуючи положення ст. 193 ГК України, статей 525, 526, 629 ЦК України, договір є обов'язковим для виконання сторонами, а зобов'язання повинні виконуватися належним чином. Отже, римський принцип договірної права *pacta servanda sunt* був закріплений у сучасному українському законодавстві.

Проте наведене правило не є абсолютним, а цей принцип має певні межі свого застосування. Зокрема, це пов'язано з твердженнями, окресленими ще в часи Стародавнього Риму. Першим таким положенням є

⁹ В Резнікова, Р Стефанчук, ‘Оцінка ризиків у підприємстві та управління ними’ (2018) 5 Право України 103.

¹⁰ Д Мейер, *Русское гражданское право*, ч 2 (Статут 1997) 151.

¹¹ О Андреева, ‘Ризик у договірних зобов'язаннях’ (дис канд юрид наук, 2015) 46–7.

¹² О Андреева, ‘Цивільно-правова характеристика ризику неможливості виконання договірного зобов'язання: поняття та практичне значення’ (2014) 5 Підприємництво, господарство і право 48.

clausula rebus sic stantibus (застереження про незмінність обставин, а саме: договір є чинним доти, доки обставини, які обумовили його укладення, є незмінними).

Другим таким положенням є *impossibilium nulla obligatio est* (неможливе не може ставитися в обов'язок). Суть цього принципу зводиться до того, що в разі, якщо обов'язок виконати неможливо, то він не може бути змістом договірною зобов'язання.

Неможливість виконання зобов'язання, передбачена у ч. 1 ст. 205 ГК України, ст. 607 ЦК України, є однією з можливих підстав припинення зобов'язання. У доктрині цивільного права таку підставу відносять до групи підстав припинення зобов'язання, які не залежать від волі його сторін¹³.

Поняття “неможливість” у тлумачному словнику розглядається як відсутність можливості, утруднення у виконанні чого-небудь, а саме те, чого не можна здійснити, дістати, домогтися, виконати¹⁴.

За *темпоральною (часовою) ознакою* неможливість виконати зобов'язання може бути:

– постійною (наприклад, випадкове знищення предмета виконання зобов'язання, за умови, що такий предмет є індивідуально визначеною річчю);

– тимчасовою (наприклад, встановлення на певний строк для суб'єкта господарювання спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), накладенням арешту на рахунки боржника у межах певного виконавчого провадження, чи накладення податкової застави на майно, предмет виконання конкретного зобов'язання тощо).

Треба підкреслити, що лише постійна неможливість є підставою для припинення господарського договірною зобов'язання відповідно до ст. 607 ЦК України та ч. 1 ст. 205 ГК України.

Тимчасова неможливість виконання зобов'язання не звільняє суб'єкта господарювання від виконання зобов'язання, а за своєю природою є відстроченням виконання певних зобов'язань, відкладенням здійснення певних дій на підставі спеціального акта. Підтвердження цієї позиції можна знайти у Постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 19 березня 2020 р. у справі за № 824/146/19, яка містить такі висновки: з системного аналізу положень Закону України “Про санкції”¹⁵ та Рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), яке ухвалювалося на підставі ст. 5 зазначеного Закону, впливає, що спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) встанов-

¹³ Боднар (н 5) 270–7.

¹⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (Бусел В уклад і голов ред, з дод і допов, Перун 2005) 676.

¹⁵ Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 р. № 1644-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

люються на певний строк (у випадку з відповідачем – на три роки), що свідчить про їх тимчасовий характер. У зв'язку з цим застосування санкцій не звільняє особу від виконання зобов'язань, а є, за своєю правовою природою, відстроченням виконання певних зобов'язань, відкладенням здійснення певних дій на певний період на підставі спеціального нормативного акта¹⁶. Подібна позиція також викладена у Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11 жовтня 2021 р. у справі № 914/2267/21, а саме Закон України “Про санкції” та зазначене Рішення РНБО не передбачають звільнення юридичних осіб України від виконання зобов'язань за укладеними ними угодами.

Також необхідно звернути увагу на спеціальну норму, закріплену у ч. 1 ст. 625 ЦК України та ч. 1 ст. 229 ГК України, щодо відсутності звільнення від відповідальності боржника за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. Так, відповідно до п. 1.10 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) “Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань”¹⁷ – суди *не повинні* приймати доводи боржника з посиланням на неможливість виконання грошового зобов'язання через відсутність необхідних коштів (ст. 607 ЦК України).

Таким чином, посилання одного з учасників договірної зобов'язальної правовідносини на неможливість проведення розрахунків за договором у зв'язку із застосуванням до нього такого виду санкцій (відповідно до Закону України “Про санкції”), як блокування активів (тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном), обмеження торговельних операцій (повне припинення); зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань не є підставою для припинення зобов'язання на підставі ч. 1 ст. 205 ГК України.

За *характером неможливості*, яка настала після виникнення зобов'язання, можна виокремити:

– юридичну неможливість (наприклад, у разі заборони проведення товарообмінних операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності. Показовою у цьому аспекті є Постанова Кабінету Міністрів України “Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації”¹⁸ із наступними змінами та доповненнями);

¹⁶ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 березня 2020 р. у справі № 824/146/19 <<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88749651&red=1000036d4209539631e8abf40e895a2530321e&d=5>> (дата звернення: 22.02.2022).

¹⁷ Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 17 грудня 2013 р. № 14 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

¹⁸ Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1147 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2015-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

– фактичну (наприклад, загибель індивідуально визначеної речі, яку боржник зобов'язаний передати кредиторіві. У разі, якщо такий предмет є родовою річчю, то зобов'язання не може бути припинено, оскільки римський принцип *genus non perit* (рід не гине) застосовується і до сучасного господарського права. Зокрема, ч. 2 ст. 184 ЦК України передбачає, що річ, яка має лише родові ознаки, є замінною.)

Очевидно, що при реалізації неможливості виконання договірної зобов'язання сторони такого зобов'язання (господарючі суб'єкти) не досягають мети вступу у конкретні правовідносини (не отримують виконання за договором).

Це ставить під загрозу існування стабільності господарського обороту як такого та є серйозною загрозою для економіки конкретної країни.

У межах дослідження питання неможливості виконання договірної зобов'язання варто було б навести тезу Я. Магазінера, який стверджував, що 'право не здатне керувати стихією випадку, проте воно може врегулювати і виправляти його наслідки'¹⁹.

Саме з цією метою законодавцем було розроблено низку способів, направлених на зменшення негативних наслідків (мінімізацію) від реалізації ризику неможливості виконання договірної зобов'язання. Так, зокрема, ч. 2 ст. 205 ГК України встановлено обов'язок для зобов'язаної сторони (боржника у зобов'язанні) негайно повідомити про це управлену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Проте таке повідомлення у жодному разі не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону.

Законодавцем було розроблено низку механізмів, направлених на зменшення (мінімізацію) негативних наслідків для сторони в майново-господарському зобов'язанні, яка внаслідок господарського правопорушення, вчиненого іншою стороною, чи реалізації ризику неможливості виконання господарського договірної зобов'язання, не досягла мети вступу у конкретні зобов'язальні правовідносини та зазнала певних економічних втрат.

Зокрема, до таких механізмів варто віднести:

- розподіл імовірності настання таких негативних наслідків (ризиків) невиконання (неналежного виконання) договірної зобов'язання між учасниками такого зобов'язання у конкретному договорі;
- покладення імовірності реалізації таких негативних наслідків (ризиків) на третю особу;
- добровільне використання сторонами господарського договірної зобов'язання інших способів зменшення (мінімізації) негативних еко-

¹⁹ Я Магазінер, *Советское хозяйственное право* (1928) 297.

номічних наслідків щодо невиконання (неналежного виконання) договірних зобов'язання.

Категорія розподілу ймовірності настання негативних наслідків (ризиків) широко використовується на практиці, проте є досить малодослідженою у сучасній правовій доктрині. Я. Магазинер визначав договір як ефективний інструмент протидії ризикам, стверджуючи, що 'будь-який договір є взаємним страхуванням від множини ризиків дрібних та більших і розподілу цих ризиків між сторонами, які цей договір уклали'²⁰. Подібне судження висловлював також зарубіжний науковець, засновник теорії економічного аналізу права Р. Познер, який стверджував, що 'основною метою договору і договірних прав загалом є розподіл ризиків'²¹.

Варто зазначити, що наявність принципу "свободи договору", "свободи підприємницької діяльності" надає сторонам конкретного господарського договірних зобов'язання право у добровільному порядку самостійно здійснити розподіл ризиків. Прикладом такого розподілу може бути ст. 842 ЦК України, яка встановлює загальне правило щодо розподілу ризиків знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу між сторонами договору підяду, проте наголошує на тому, що сторони в договорі можуть встановити інше.

За загальним правилом, якщо стороною господарського договірних зобов'язання було здійснено винне порушення його умов, то збитки завдані таким порушенням включаються до майнової сфери особи, яка таке порушення допустила (статті 220, 221 ГК України, статті 612, 613 ЦК України).

В аспекті включення ризиків імперативно до майнової сфери одного з учасників господарських договірних відносин, варто згадати п. 14 "Прикінцевих та перехідних положень" ЦК України, де йдеться про те, що з моменту встановлення карантину, введеного Постановою Кабінету Міністрів України "Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2"²², і до його відміни (скасування) плата за користування нерухомим майном (його частиною) підлягає зменшенню за вимогою наймача, який здійснює підприємницьку діяльність з використанням цього майна впродовж усього часу, коли майно не могло використовуватися в підприємницькій діяльності наймача в повному обсязі через запроваджені обмеження та/або заборони. Таким чином, у разі, якщо наймач

²⁰ Магазинер (н 19) 198.

²¹ R Posner, A Rosenfield, 'Impossibility and Related Doctrines in Contract Law: An Economic Analysis' (1977) 6 J Legal Stud 83, 88.

²² Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

(суб'єкт господарювання) не мав змоги провадити свою господарську діяльність через введені карантинні заходи, то він має право на зменшення орендної плати. Отже, несприятливі економічні наслідки (у вигляді недоотриманого доходу (орендної плати)) включаються до майнової сфери орендодавця.

Покладення імовірності реалізації таких негативних наслідків (ризик) на третю особу може відбутися через:

- залучення такої особи до укладення забезпечувального правочину (поруки, застави (іпотеки), гарантії тощо);
- укладення страхового правочину (договір страхування).

Відповідно до ч. 1. ст. 199 ГК України виконання господарських зобов'язань може забезпечуватись заходами захисту прав і відповідальності учасників господарських відносин, передбачених ГК України та іншими законами. До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення ЦК України.

Для мети цього дослідження визначимо суть забезпечувального зобов'язального правовідношення, яка полягає у стимулюванні боржника у господарських договірних правовідносинах належно виконувати зобов'язання, що встановлені основним договором, під загрозою вчинення кредитором певних дій, які обумовлюють настання негативних наслідків майнового характеру (звернення стягнення на майно, грошові кошти тощо).

Необхідно відзначити, що законодавцем встановлено низку імперативних обмежень щодо регулювання питання забезпечувальних договорів. Так, зокрема, до таких загальних обмежень можна віднести: акцесорний (додатковий характер) забезпечувального зобов'язання щодо основного (ч. 2 ст. 548 ЦК України), обов'язкова письмова форма забезпечувального правочину та наслідки її недотримання (частини 1, 2 ст. 547 ЦК України), наслідки недійсності забезпечувального договору та відсутність їхнього впливу на основне зобов'язання (ч. 3 ст. 548 ЦК України) тощо. Окремі обмеження встановлюються у межах регулювання конкретного виду забезпечення виконання зобов'язань. Наприклад, припинення поруки у зв'язку із переведенням боргу на іншу (відмінну від первісного боржника) особу (ч. 3 ст. 559 ЦК України); збільшення обсягу відповідальності поручителя без його згоди спричиняє несення поручителем відповідальності за порушення зобов'язання боржником в обсязі, що існував до такої зміни зобов'язання (ч. 1 ст. 559 ЦК України).

У разі знищення (випадкового знищення (пошкодження)) індивідуально визначеного предмета виконання договірною господарського зобов'язання основне зобов'язання припиниться через неможливість його виконання. Однак економічні витрати (зокрема і збитки) можуть

бути повною мірою (або частково) відшкодовані страховиком у порядку, передбаченому нормами чинного законодавства.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про страхування”

страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів²³.

В окремих випадках законодавцем імперативно встановлено обов'язок застрахувати предмет іпотеки. Так, відповідно до ст. 8 Закону України “Про іпотеку” ‘іпотекодавець зобов'язаний застрахувати предмет іпотеки на його повну вартість від ризиків випадкового знищення або псування, якщо іпотечним договором цей обов'язок не покладено на іпотекодержателя²⁴. У пункті 12 Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку і правил обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування”²⁵ чітко встановлено перелік страхових ризиків, від реалізації яких варто проводити страхування предмета іпотеки.

Учасники договірної зобов'язальної правовідносини можуть застрахувати не тільки певне майно (наприклад, предмет іпотеки від ризику його випадкового знищення (пошкодження)), а й так звані кредитні ризики. За визначенням Р. Сабодаш, кредитний ризик – це юридична категорія, що передбачає суб'єктивне ставлення фінансової (кредитної) установи чи боржника до результатів кредитних операцій, що виражається у свідомому розумінні ймовірності настання негативних наслідків для учасника таких правовідносин. До основних видів кредитних ризиків, що можуть бути застраховані, варто віднести: ризик неповернення кредиту (страхувальник – банк), відповідальність позичальника за неповернення (непогашення) кредиту (страхувальник – позичальник), несвоєчасна сплата позичальником відсотків за кредит, ризик непогашення споживчого кредиту (страхувальник – фізична особа), комерційний ризик (страхування векселів), ризик неповернення депозиту. Страхування кредитних ризиків – це суспільні відносини щодо забезпечення прав та інтересів

²³ Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

²⁴ Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-ІV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

²⁵ Про затвердження Порядку і правил обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 358 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2011-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

фінансових (кредитних) установ чи боржника (страхувальника) у встановлених договором чи законом випадках (страхових випадках) шляхом виплати юридичною особою (страховиком), який діє відповідно до свого статуту та ліцензії відшкодування (страхової винагороди), за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових внесків та доходів від розміщення коштів цих фондів²⁶.

Отже, укладення договорів щодо забезпечення виконання зобов'язання та договору страхування є дієвими способами мінімізації (зменшення) економічних втрат у разі невиконання (неналежного виконання) договірною зобов'язання.

Сторони договірною зобов'язання можуть використати інші способи, направлені на мінімізацію (зменшення) економічних втрат у разі невиконання (неналежного виконання) договірною зобов'язання. Такі способи можуть використовуватися стороною (сторонами) договірною зобов'язання у добровільному порядку.

До способів, які можуть використовуватися за згодою сторін (сторони) договірною зобов'язання:

– встановлення у договорі черговості виконання зобов'язань (зокрема і щодо порядку погашення платежів по конкретним грошовим зобов'язанням ст. 534 ЦК України);

– виконання зобов'язання через внесення грошової суми (цінних паперів) у депозит нотаріуса (нотаріальної контори) (ст. 85 Закону України «Про нотаріат»²⁷);

– використання рахунку умовного зберігання (ескроу рахунку) для забезпечення належного виконання зобов'язання (статті 1076¹–1076⁸ ЦК України).

Наведений перелік не є вичерпним. Із розвитком суспільних відносин сторони за погодженням між собою можуть використовувати інші способи (використання яких прямо не заборонено нормами чинного законодавство) з метою зменшення (мінімізації) економічних втрат від порушення договірною зобов'язання (його невиконання чи неналежне виконання).

Перелічені вище способи можуть використовуватись сторонами договірною зобов'язання у добровільному порядку. Наприклад, сторони в договорі можуть відступити від визначеної ч. 1 ст. 534 ЦК України черговості погашення вимог кредитора у межах грошового зобов'язання (у разі недостатності суми проведеного платежу) та встановити іншу черговість. Сторона договірною зобов'язання у добровільному порядку може внести грошову суму у депозит нотаріуса, якщо інша сторона

²⁶ Р. Сабодаш, «Страховання кредитних ризиків: цивільно-правові аспекти» (дис канд юрид наук, 2007) 47–50.

²⁷ Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>> (дата звернення: 22.02.2022).

недобросовісно ухиляється від прийняття виконання за договором. Сторони можуть домовитися про використання у своїй діловій практиці рахунку умовного зберігання (ескроу), таким чином забезпечити додаткову гарантію вчасного виконання грошового зобов'язання за конкретним договором.

Висновки. Стабільність господарського обороту є досить важливим фактором належного функціонування економіки конкретної країни (макрорівень). Порухення (невиконання чи неналежне виконання) конкретного господарського договірною зобов'язання (мікрорівень) завдає значних економічних втрат (витрат та/або збитків) для майнової сфери конкретних учасників договірною зобов'язального правовідношення (конкретних господарюючих суб'єктів). Суб'єкти договірних зобов'язальних правовідносин мають змогу зменшити (мінімізувати) економічні втрати (витрати та/або збитки) від порушення конкретного договірною зобов'язання (невиконання чи неналежного виконання) за допомогою використання різних правових способів. До основних із них варто віднести: розподіл імовірності настання негативних наслідків (ризиків) невиконання (неналежного виконання) договірною зобов'язання між учасниками такого зобов'язання у конкретному договорі; покладення імовірності реалізації таких негативних наслідків (ризиків) на третю особу; добровільне використання сторонами господарського договірною зобов'язання інших способів зменшення (мінімізації) негативних економічних наслідків щодо невиконання (неналежного виконання) договірною зобов'язання.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bodnar T, *Dohovirni zobov'iazannia v tsyvilnomu pravi: (zahalni polozhennia): navchalnyi posibnyk* (Iustinian 2007) (in Ukrainian).
2. Magaziner Ja, *Sovetskoe hozjajstvennoe pravo* (1928) (in Russian).
3. Mejer D, *Russkoe grazhdanskie pravo, ch 2* (Statut 1997) (in Russian).
4. Shcherbyna V, *Hospodarske pravo: pidruchnyk* (5-te vyd, pererob i dopov, Yurinkom Inter 2012) (in Ukrainian).

Edited books

5. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (Busel V ukhad i holov red, z dod i dopov, Perun 2005) (in Ukrainian).
6. Shcherbyna V, Rieznikova V (red), *Hospodarske pravo (Zahalna chastyna): pidruchnyk* (Lira-K 2021) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Posner R, Rosenfield A, 'Impossibility and Related Doctrines in Contract Law: An Economic Analysis' (1977) 6 J Legal Stud 83 (in English).

Олена Андреева

8. Andreieva O, 'Tsyvilno-pravova kharakterystyka ryzyku nemozhlyvosti vykonannya dohovirnoho zobov'iazannia: poniattia ta praktychne znachennia' (2014) 5 Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo 48 (in Ukrainian).
9. Rieznikova V, Stefanchuk R, 'Otsinka ryzykiv u pidpriemnytstvi ta upravlinnia nymy' (2018) 5 Pravo Ukrainy 103 (in Ukrainian).
10. Sibilov M, 'Dohovirne zobov'iazannia ta yoho vykonannya' [2003] 2–3 (33–34) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 414 (in Ukrainian).

Theses

11. Andreieva O, 'Ryzhky u dohovirnykh zobov'iazanniakh' (dys kand yuryd nauk, 2015) 46–7 (in Ukrainian).
12. Sabodash R, 'Strakhuvannia kredytnykh ryzykiv: tsyvilno-pravovi aspekty' (dys kand yuryd nauk, 2007) 47–50 (in Ukrainian).

Websites

13. Beljanevich E, 'Stabil'nost' grazhdanskogo oborota: voprosy teorii i praktiki' <https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31611826&pos=11;-41#pos=11> (accessed: 22.02.2022) (in Russian).

Olena Andreieva

BREACH OF ECONOMIC CONTRACTUAL OBLIGATION:
CONCEPTS, GROUNDS, METHODS OF REDUCTION
(MINIMIZATIONS) OF DAMAGES

ABSTRACT. The article is devoted to the characteristics of the violation (non-performance or improper performance) of property and economic contractual obligation as a binding legal relationship arising from an agreement between legally equal economic entities.

The purpose of this article is to disclose the content of the concept of breach of contract, which in accordance with Art. 610 of the Civil Code of Ukraine, may manifest itself as non-performance or improper performance of the economic contractual obligation, analysis of the grounds for such non-performance and legal consequences. The article examines the legal ways to reduce (minimize) economically unfavorable consequences from breach of obligation.

The article expresses the position on the inclusion of the risk of non-performance (improper performance) of property and economic contractual obligations by the counterparty in the "own risk" of a particular entrepreneur.

The conclusion is made about the direct relationship between economic losses from non-performance of property contractual obligations by its counterparty and the legal methods used by specific parties to the contractual obligation to reduce such economic losses. The legal possibilities (ways) of reduction (minimization) of losses from non-fulfillment of property and economic obligations are specified and classified in order to ensure the stability of economic turnover as a whole. The thesis that ensuring the stability of economic turnover (macro level) directly depends on the use of property and economic obligations of the subjects of ways to reduce (minimize) losses from non-performance of a specific contractual obligation (micro level).

KEYWORDS: breach (non-performance or improper performance) of an economic contractual obligation.